

A Voz da Terra

Letras Galegas, 2019

(1905 - 1999)

Antonio Fraguas e o Instituto

Manuel Celso Matalobos Cereda

Antonio Prado Gómez

Números anteriores d'A Voz da Terra:

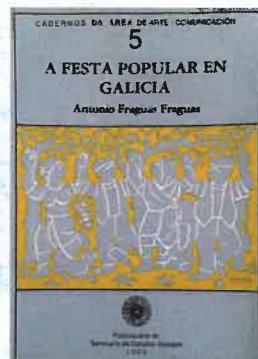
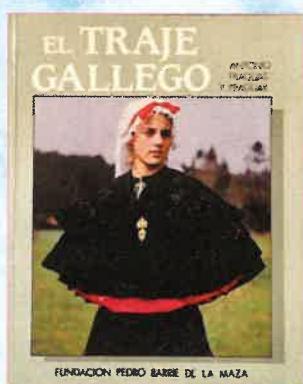
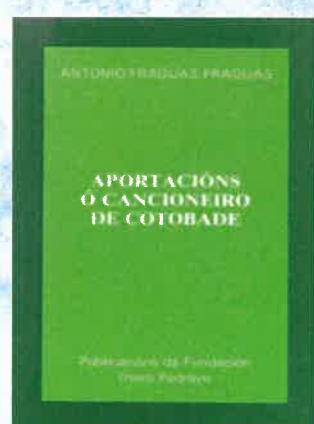
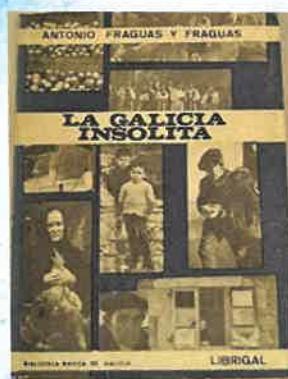
1. *Literatura oral popular* (2003)
2. *Retratos literarios* (2005)
3. *Músicos do Lucus Augusti* (CD 2007)
4. *Novoneyra e o Instituto* (2010)
5. *Manuel María e o Instituto* (2016)

Deseño e impresión: Grafincos S.L.

Antonio Fraguas (1905 - 1999)

Historiador, xeógrafo, etnógrafo e antropólogo.

Entre a súa ampla obra, salientan títulos como: *Geografía de Galicia* (1953), *Historia del Colegio de Fonseca* (1956), *Santiago de Compostela* (1957), *La Galicia Insólita* (1973), *Lugo* (1974), *Manuel Murguía* (1979), *Aportacións ó cancionero de Cotobade* (1985), *El traje popular* (1985), *Aquilino Iglesia Alvariño. Vida e obra* (1986), *Romarías e santuarios* (1988), *Celso Emilio Ferreiro* (1989), *Galicia máxica* (1991), *O conto de Serafín* (1993), *La puerta santa* (1993), *Do entroido* (1994), *A festa popular en Galicia* (1995), *As cousas de Antonio Insuela* (1996), *Do tempo e dos astros* (2019).

Antonio Fraguas Fraguas nace en Loureiro de Cotobade (Pontevedra) o 28 de decembro de 1905. Era fillo dun canteiro que emigrara a Brasil e que en 1918 tiña pensado regresar alí coa súa familia, mais a intervención dun mestre que advertiu no neno capacidades para estudar fixo que se matriculase para cursar o bacharelato no Instituto de Pontevedra (1919-24). Alí foi alumno de, entre outros, Castelao e Losada Diéguez, quen tería moito que ver na súa conversión temperá ao galeguismo.

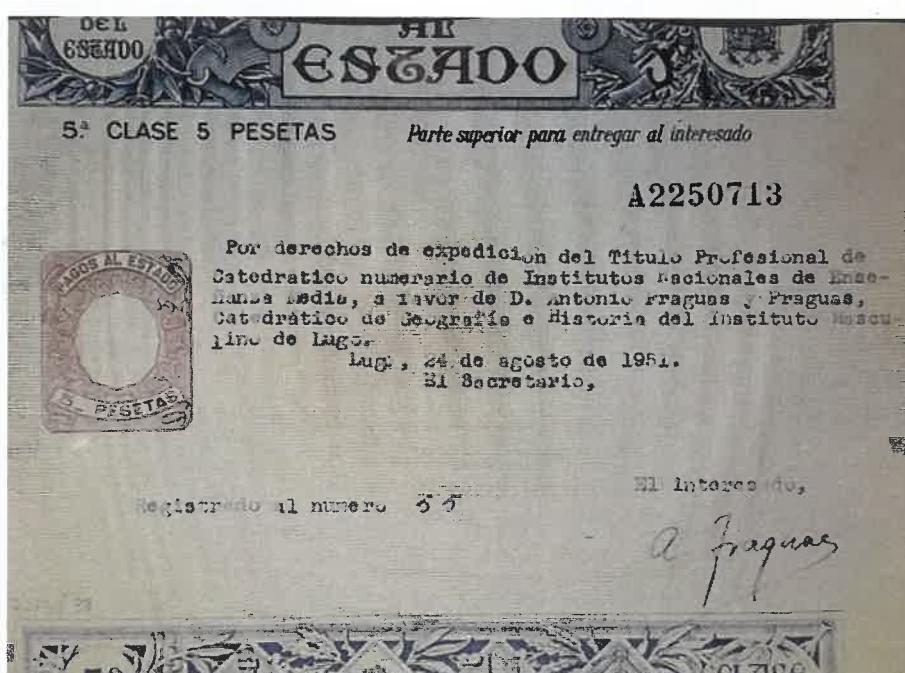
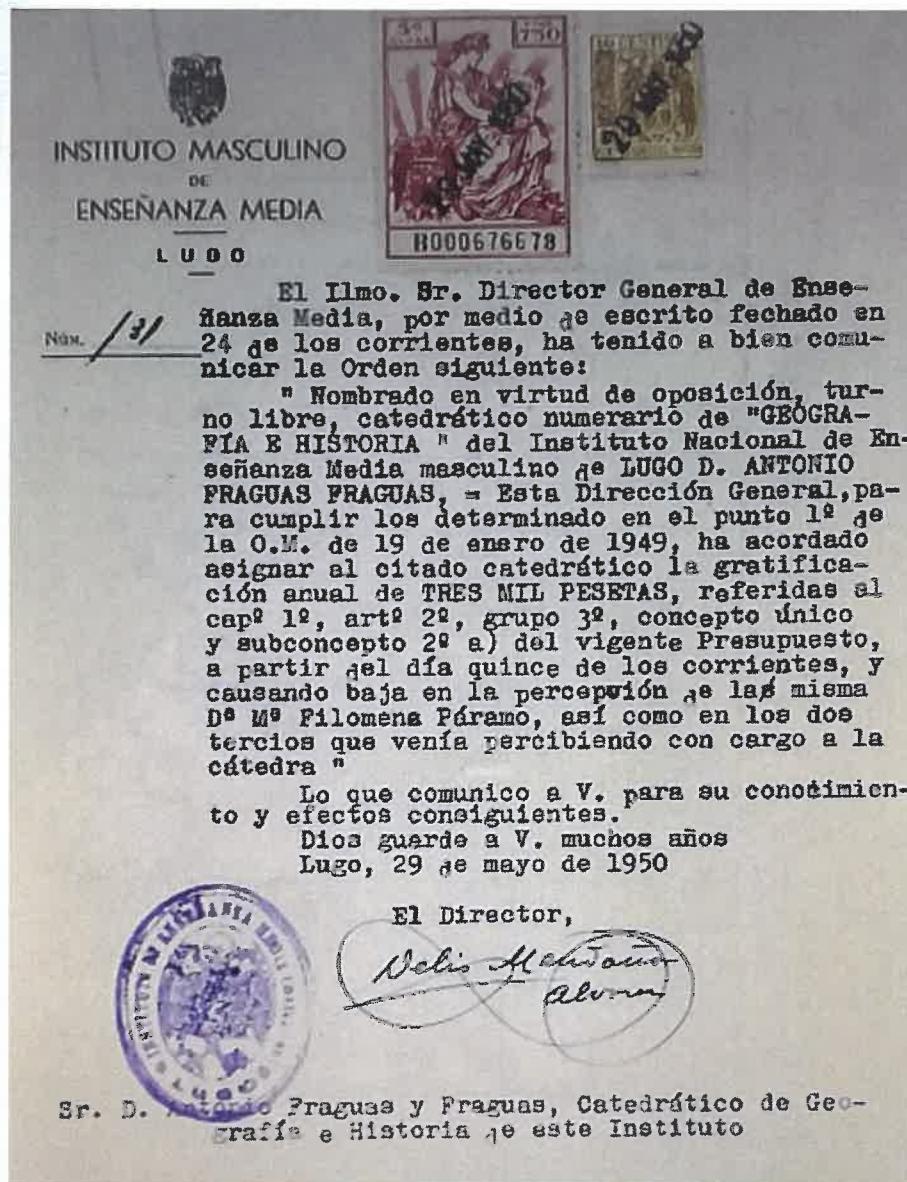
Con 18 anos participa na fundación da Sociedade da Lingua e, un ano despois, iniciará a carreira de Filosofía e Letras na Universidade de Santiago de Compostela. En 1928 ingresa nas Irmandades da Fala e colabora co Seminario de Estudos Galegos nas seccións de Xeografía (que dirixe Otero Pedrayo), Etnografía e Folclore (dirixida por Vicente Risco) e Prehistoria (dirixida por Florentino L. Cuevillas). Unha vez rematada a carreira, exerce como profesor auxiliar na Facultade de Xeografía e Historia (1929-1933) e despois no instituto da Estrada, ata o comezo da guerra civil.

Participa na campaña en favor do Estatuto do 36 e logo, tras o levantamento militar, sufrirá a represión pola súa actividade galeguista. Depurado do seu posto de traballo, vese obrigado a traballar no ensino privado ata que en 1950 recupere a cátedra de instituto. Doutórarse na Universidade de Madrid cunha tese sobre o Colexio de Fonseca e en maio de 1950 é nomeado catedrático de Xeografía e Historia do Instituto Masculino de Lugo, centro no que ocupará os cargos de secretario e xefe de estudos. En 1959 pide traslado a Santiago de Compostela, ao Instituto Rosalía de Castro no Colexio de San Clemente, onde exercerá a docencia ata a súa xubilación en 1975.

Foi bibliotecario, secretario e director da sección de Etnografía e Folclore do Instituto de Estudos Galegos Padre Sarmiento. Tamén foi membro numerario da Real Academia Galega, na que ingresou o 8 de maio de 1951, ocupando a cadeira que deixara libre Castelao. Traballou na biblioteca da Sociedade Económica de Amigos do País de Santiago e en 1963 foi nomeado director do Museo Municipal de Santiago, rebautizada doce anos máis tarde como Museo do Pobo Galego. Realizou numerosas actividades e ocupou diversos cargos no Consello da Cultura Galega, a Real Academia Galega de Ciencias, a Real Academia da Historia, a Associação dos Arqueólogos Portugueses e a Sociedade Portuguesa de Antropología e Etnología. En 1992 o consello da Xunta de Galicia nomeouno cronista xeral de Galicia.

Faleceu no Clínico de Santiago o 5 de novembro de 1999, sendo soterrado no cemiterio compostelán de Boisaca.

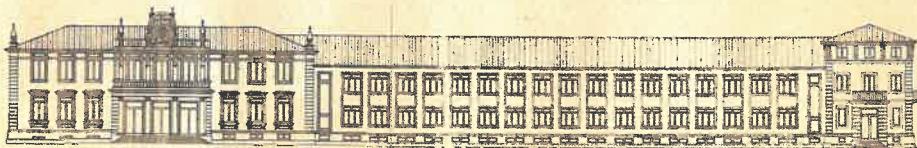

Fraguas no Instituto de Lugo

Antonio Prado Gómez

Antonio Fraguas chega ao Instituto *Masculino* como catedrático de Xeografía e Historia no mes de maio de 1950, un centro onde compartirá traballo docente cun equipo de catedráticos excepcional no que se integraban profesores da categoría do naturalista Francisco Bernis Madrazo, o literato Lázaro Montero de la Puente, o químico Delio Mendaña Álvarez, o filósofo Glicerio Albarrán Puente, os matemáticos Alfredo Rodríguez Labajo e Luciano Fernández Penedo e o lingüista Froilán López y López. Fraguas viña ocupar a cátedra vacante pola morte, o 20 de decembro de 1947, de Primitivo Rodríguez Sanjurjo amigo, como el mesmo, de Ramón Otero Pedrayo.

Plano da fachada do Instituto Masculino, acabado de construír en 1950

A súa incorporación ao centro coincidía co traslado do Instituto a un moderno e magnífico edificio que se construíu na que ía ser a Cidade Cultural de Lugo e que, en certa forma, anunciaba unha intensa década construtora na capital da provincia, o que permitiría a Antonio Fraguas ver levantarse edificios como a Escola Normal de Maxisterio, o Instituto Feminino, o Instituto Nacional de Previsión, a Residencia Sanitaria *Hermanos Pedrosa*, o Pazo de Xustiza ou o complexo industrial de FRIGSA.

No Instituto, os colegas docentes compañeiros de Fraguas dábanlle a benvida o 15 de setembro de 1950 recordando a súa recén adquirida condición de doutor e definíndoo como un home “de cualidades excepcionales”. A integración do noso protagonista na dinámica académica sería inmediata, e moi pronto recoñecerían os seus compañeiros o entusiasta espírito docente que sempre tivo; así, para a inauguración do curso 1951-52, encomendábaselle a conferencia de apertura que versaría sobre *Doña Emilia Pardo-Bazán. Notas de un lector*, unha temática elixida con ocasión do centenario do nacemento da escritora, acontecemento que tamén conmemoraba polas mesmas datas o Instituto Padre Sarmiento, do que era colaborador.

Pouco despois tiña a oportunidade de desenvolver, xunto con outros profesores, unha das súas estratexias pedagóxicas más queridas e habituais acompañando a unha excursión dos alumnos de 5º curso a Santiago, viaxe na que sen dúbida faría gala do seu coñecemento da cidade. Máis tarde, faría outra cos alumnos de 6º curso a Ferrol para visitar o Arsenal, o canoneiro *Legazpi* e a fábrica de lapis *Hispania*.

Excursión cos alumnos de 5º a Santiago

Nos anos seguintes o seu traballo dentro da dinámica do Instituto foi moi intenso. Na reunión extraordinaria de 5 de xuño de 1953 é nomeado vicesecretario tras unha readaptación do equipo directivo; na apertura do curso 1953-54, colaboraría con Glicerio Albarrán nos actos de inauguración programados para o 8 de outono, e nese mesmo ano designaríasele delegado de curso preuniversitario ao mesmo tempo que o claustro lle felicitaba, xunto a Glicerio Albarrán, polo activo labor que ambos realizaban como publicistas e conferenciantes. Na sesión de 26 de abril dese ano, na que se inicia un disputado proceso para nomeamento de director do Instituto, Antonio Fraguas é un dos catedráticos más valorados pese a escasa permanencia que levaba no centro. A comezos do curso 1955-56 ocuparía interinamente a xefatura de estudos ata o asentamento dunha nova directiva, e cando se constitúa esta, pasaría a desempeñar o posto de secretario tras un éxito electoral ben expresivo, obtendo 14 votos fronte a un único voto dos seus contrincantes. De feito, isto supuña unha enorme acumulación de traballo que un docente que por razóns familiares se desprazaba continuamente a Santiago non podía asumir, por iso dimitió dos cargos de xefe de estudos e de delegado do curso preuniversitario, e queda co de secretario, que mantería o resto da súa etapa docente en Lugo, sen que lle afectase o cambio de dirección producido no verán de 1958 no que Lázaro Montero substituiría a Glicerio Albarrán.

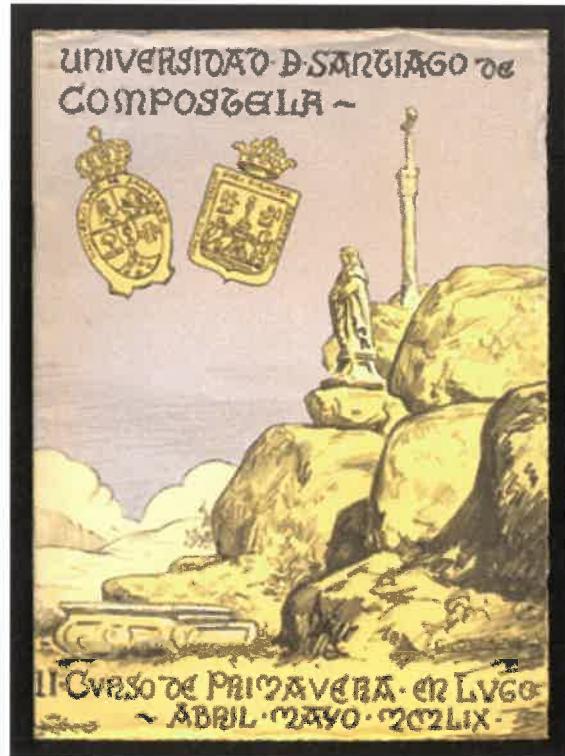
En 1956 o claustro lucense felicitába o seu ingreso na Real Academia Galega, un posto co que se recoñecía a súa valía intelectual e a súa identificación con Galicia. Fraguas volvería a responsabilizarse do discurso inaugural do curso 1957-58 cunha conferencia na que conmemoraba, como en 1951, outro centenario, neste caso o da morte do emperador Carlos V, adiantándose ao interese que por estas celebracións aparecería no último cuarto do século XX por toda España.

No Instituto Masculino

Desde o punto de vista social e cultural, tal vez o labor de maior proxección que Antonio Fraguas desenvolveu en Lugo desde o Instituto *Masculino* foi a súa importante colaboración nos I e II Cursos Universitarios de Primavera celebrados en 1958 e 1959, unhas actividades que durante unha década marcarían a vida cultural da cidade e a relacionarían co contorno universitario. O seu compromiso con este proxecto foi inmediato e de todos os membros do *Curatorium* ou comisión organizadora, o profesor Fraguas foi, sen dúbida, o elemento máis activo desde a súa condición de secretario, como o demostran as felicitacións recibidas por parte dos seus

compañeiros de comisión e das autoridades políticas e académicas; de feito, sería o encargado de dar lectura ás memorias de clausura o 24 de maio de 1958 e o 21 de maio de 1959, eventos nos que se concretaban e resumían todas as actividades.

Programas do I e II Curso Universitario de Primavera.

Antonio Fraguas sería despedido con moito sentimento polo claustro lucense na última sesión do curso 1958-59, xa que conseguira traslado, a petición propia, para un instituto de Santiago, cidade pola que tiña unha especial predilección desde os seus tempos de estudiante. Isto non quere dicir que o noso biografiado estivese en Lugo mal acomodado e a desgusto, pero resulta evidente que a cidade de Santiago, coa súa Universidade e coas institucións culturais que acomodaba, ofrecía un campo de acción máis amplio para as súas relacións e apetencias intelectuais. Aínda así, de Lugo sempre tivo don Antonio un bo recordo, xa que, segundo as súas propias verbas, significou o retorno á vida académica, á liberdade: *Lugo para mim significou o mesmo que para Frei Luís o de "Diciamos onte": A liberdade. Foi a volta á miña vida académica, por eso nunca poderei esquecer Lugo*¹.

¹ Recollido en Clodio González Pérez, en *Antonio Fraguas Fraguas. Profesor, xeógrafo, historiador, antropólogo, Galego de ben*, p. 75.

O Instituto en 1959, á marcha de Fraguas

O docente “San Fraguas”

Resulta unha evidencia que para os seus discípulos foi un mestre de feliz memoria, un docente más preocupado pola aprendizaxe e pola atención do alumno que pola súa cualificación, por outra parte case sempre benigna. Era, sobre todo, un home bo, tanto que chegaron a aplicarlle o apelativo de *San Fraguas*, moi en consonancia, por outra parte, co seu espírito profundamente relixioso.

As ideas docentes de Antonio Fraguas resumíaas con sinxeleza el mesmo: “*El verbo enseñar tiene un valor que con frecuencia no le otorgan los que a él hacen referencia. Enseñar es crear una afición hacia lo que se enseña y se aprende*”². Polo tanto, non se podía forzar a aprender, senón procurar que o alumno amosase afección por esa actividade, é dicir, tratábase de desenvolver nel o gusto polo saber. Desde tal punto de vista, unha útil estratexia era acercar ao alumno ó máis próximo –o contorno–³ para espertar o seu interese polo máis afastado, tanto no tempo como no espazo; esa estratexia o converteu no defensor de numerosas actividades extraescolares das que existen algunas referencias gráficas.

²Antonio Fraguas “El libro y la enseñanza”, *Vida Gallega*, nº. 734, mayo de 1958. p.29.

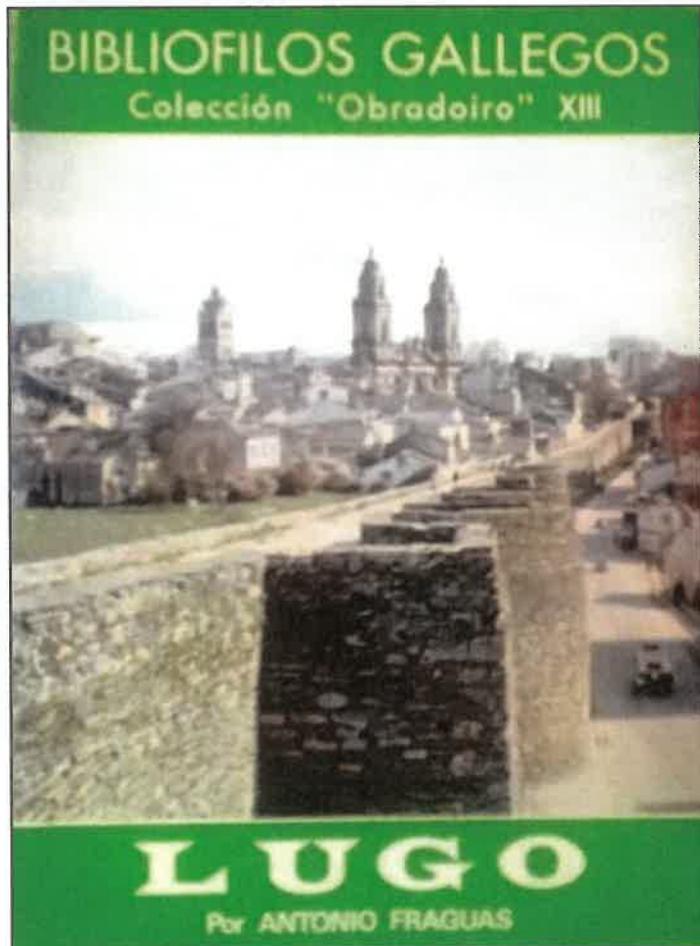
³Na liña do que propoñería o movemento pedagóxico francés do *éveil*.

Das opinións dos seus antigos alumnos lucenses podemos deducir que Antonio Fraguas foi un profesor vocacional que, aínda que complementou a actividade académica cun volume moi considerable de publicacións, non se preocupou demasiado por aportar reflexións epistemolóxicas sobre as disciplinas que impartía; máis ben prefería recompoñer as materias que ensinaba a través de pequenas historias, de ditos e costumes, moi en relación co sentimento tradicional dunha Galicia da que sempre foi un orgulloso promotor. En todo caso, é evidente que procuraba inculcar aos alumnos e alumnas o amor pola súa terra, recorrendo a miúdo aos contidos antropolóxicos aos que era tan afeccionado.

O 7 de outono de 1989, é dicir trinta anos despois da súa marcha, eses mesmos alumnos do Instituto *Masculino*, dos que sempre gardou magnífico recordo, promoverían unha homenaxe ao seu vello profesor, que incluíu a dedicatoria dunha céntrica rúa lucense por parte do Concello da cidade, distinción que, pola súa recoñecida humildade, lle custou aceptar.

Fraguas diante do rótulo da rúa que lle dedicou a cidade de Lugo

O San Froilán de Lugo

Nas festas de San Froilán celébranse os cultos non soamente na súa parroquia, senón tamén na catedral, por ser patrón de Lugo e da diocese lucense. As festas adquiriron o senso moderno das demais festas con actuación de orquestras nas diferentes prazas. Son clásicas durante os últimos días de setembro ata o día 12 de outono. O San Froilán foi sempre nota de singular ledicia para a mocidade. Era costume celebrar as feiras no campo, pero por diferente destino obligaron a instalarse noutros lugares da cidade. É aínda clásico o Domingo das Mozas, día que corresponde ao primeiro domingo despois do día do santo, o 5 de outono. É verdadeiramente un día de multitudes e non se ten dado unha dourada explicación da razón da existencia desta nota singular.

Tamén se pode dicir que no San Froilán a feira conta cunha mostra de gando, para o cal ten habido importantes premios, así como de maquinaria e de toda a artesanía galega.

Non pode quedar esquecida a lenda do lobo de San Froilán. O santo lucense, como San Francisco de Asís, tivo ás súas ordes un lobo. San Froilán viaxaba sempre cun burriño coas alforxas cheas de libros. Un día, por pasar a noite nunha zona onde había moitos lobos, cando á mañá foi buscar o burro, non atopou máis que os ósos e un lobo rematando de limpálos. San Froilán, como o pobriño de Asís, díolle: "Agora, en castigo, tes que cargar ti coas alforxas cheas de libros". E o lobo, desde aquel intre, foi portador da carga, sen deixar de cumplir a súa misión. Por iso as imaxes do santo levan ao seu lado un lobo con alforxa e libros.